

KRZYSZTOF DUBICKI

Kilka uwag o wpływie Zoroastryzmu na kształtowanie się norm prawa karnego w okresie panowania dynastii Sasanidów (III-VII w. n.e.)

Some Remarks on the Influence of Zoroastrianism on the Formation of Criminal Law Norms During the Sassanid Dynasty (3rd-7th Century AD)

Abstract

This paper presents the basic tenets of the pre-Islamic criminal law that existed in the territory of present-day Iran. The basic principles of the law were derived directly from the state religion of Zoroastrianism and, most importantly, applied to all inhabitants of the area regardless of their religion. As a result, a significant part of the prohibitions and orders referred to moral issues characteristic of the state religion, such as rules for dealing with human corpses or acts of apostasy. The fall of the Sasanid dynasty and the adoption of Islam as the state religion brought an end to most of the legal institutions that referred to Zoroastrianism. However, the impact of these solutions on the Shariah-based legal system is still disputed in academia today.

SŁOWA KLUCZOWE: zoroastryzm,
prawo karne, Iran

KEYWORDS: zoroastrianism, criminal
law, Iran

KRZYSZTOF DUBICKI – doktor nauk prawnych, Uniwersytet Gdański,
ORCID – 0000-0001-9390-5199, e-mail: krzysztof.dubicki@ug.edu.pl

W czasach nam współczesnych zjawisko ścisłego związku prawa karnego z religią występuje niezmiernie rzadko, ograniczając się do niektórych teokracji islamskich, gdzie normy religijne stosowane są bezpośrednio lub inkorporuje się je do źródeł prawa stanowionego, zaś osoby duchowne biorą czynny udział w orzekaniu. Z tej perspektywy wpływ religii chrześcijańskiej na kształt średniowiecznego prawa karnego państw europejskich uznać należy za ograniczony, co jednak nie oznacza, że w historii nie odnotowano porządków prawnych, w których państwowa religia wywierała decydujący wpływ na stanowienie i stosowanie norm o charakterze prawnokarnym. Interesującym przykładem jest Persja w okresie panowania dynastii Sasanidów (III-VII w. n.e.), a więc bezpośrednio poprzedzającym podbój tych ziem przez Arabów. Jeszcze do II w. p.n.e. tereny te pozostawały pod wpływem kultury helleńskiej, a to za sprawą rządzącej dynastii Seleucydów^[1]. Następnie władzę nad tym ziemiami przejęli Partowie, których król Mitrydates II Wielki wzmocnił struktury państwowe, zreformował armię i przywrócił tytuł „króla królów”. W tym czasie też wykształcił się utrzymywany w kolejnych wiekach kastowy podział społeczeństwa na kapłanów, rycerzy, pisarzy i prosty lud^[2]. Następnie w 226 r. n.e. Ardaszir I pokonał Partów, dając początek panowaniu dynastii Sasanidów^[3], która utrzymała się u władzy aż do podboju arabskiego w VII w. n.e. Okres ten charakteryzuje dynamicznym rozwojem perskiej gospodarki opartej na rolnictwie, hodowli i rozwiniętym rzemiośle. W ślad za powyższym nastąpił rozkwit obrotu gospodarczego, przyczyniając się do rozwoju nowoczesnych form płatności, m.in. znanej do dziś instytucji czeku^[4]. Konsekwencją zaś rozwoju gospodarczego było wykształcenie się oryginalnej, budzącej podziw współczesnych kultury, a w jej ramach rozwój literatury świeckiej i religijnej^[5].

¹ *Historia Iranu*, red. Anna Krasnowolska (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 2010), 15-16.

² *Ibidem*, 261-263; wymienia się również odmienne podziały grup społecznych min. na kapłanów i sędziów, wojowników, pisarzy i chłopów wraz z rzemieślnikami.

³ *Ibidem*, 223-225.

⁴ Choć pojęcie papierów dłużnych nie było obce starożytnemu porządkowi prawnemu, to w Persji epoki Sasanidów nastąpił rozkwit tej właśnie formy płatności. Przyjmuje się, że wyraz „czek” pochodzi od perskiego słowa „chak”, oznaczającego umowę lub dokument. Meysam Safari, „Contractual Structures and Payoff Patterns of Sukuk Securities” *International Journal of Banking and Finance*, nr 2 (2013): 68.

⁵ *Historia Iranu*, 282-284.

Przed przystąpieniem do omówienia obowiązującego porządku prawnego konieczne jest zarysowanie struktury wyznaniowej ówczesnego społeczeństwa. Otóż dominującą religią był zaratusztrianizm, choć funkcjonowały w Persji społeczności judajskie i chrześcijańskie, cieszące się względnymi swobodami, zależnymi jednak od aktualnych stosunków z sąsiadami oraz wewnętrznymi napięciami. Sam zaratusztrianizm^[6] jest religią wywodzącą się ze starożytnego mazdaizmu, który ewoluował w kierunku henoteistycznym ukształtowanym reformami Zaratustry w VII w. p.n.e. aż do współczesnego monoteizmu. W omawianej epoce wyznawano kult bóstwa światłości i dobra Ahura-Mazdy i jego przeciwieństwa – Arymana (złego ducha) stojącego na czele podległych mu duchów ciemności. Powyższy dualizm nie był jednak symetryczny, albowiem Aryman przedstawiany był jako istota potężna, jednak mniej doskonała od Ahura-Mazdy, który w końcowym pojedynku odnieść miał ostateczne zwycięstwo nad siłami zła. Akcentowana walka duchowych sił dobra i zła była przedstawiana w świecie rzeczywistym pod postacią wyborów dokonywanych wolną wolą człowieka pomiędzy dobrymi i złymi uczynkami wspierającymi siły światła bądź ciemności. Inną jej emanacją było przedstawianie zwierząt dobrych (pies) i złych (wilk) czy też pożytecznych lub trujących roślin.

Powyżej opisane zasady religijne miały istotny wpływ na rozwój prawa karnego, jednak aż do nastania dynastii Sasanidów w III wieku poziom jego tworzenia i stosowania – choć mocno powiązany z religią – był bardzo uproszczony^[7]. Dopiero przeprowadzone w okresie sasanidzkim reformy spowodowały, iż zaratusztrianizm uzyskał status religii państwowej przyczyniając się do powstania wyjątkowo silnych związków na linii władca-kościół^[8], dodatkowo wzmocnionych dogmatem, w myśl którego wyłącznie członkowie dynastii panującej byli nosicielami szczególnej boskiej łaski^[9]. W tych okolicznościach powstające normy prawne nasycone były religijną aksjologią, zawierając swoiste dla niej nakazy i zakazy postępowania, zaś podstawowym ich nośnikiem była pierwsza część świętej księgi *Awesty*

⁶ Inne funkcjonujące nazwy tej religii to Zoroastryzm lub Mazdaizm, od imienia najwyższego bóstwa Ahura – Mazdy.

⁷ Maria Macuch, „Law in Pre – Modern Zoroastrianism”, [w:] *The Wiley Blackwell Companion to Zoroastrianism* (Oxford: Willey, 2015), 296.

⁸ *Vsemirnaâ Istorîâ v 10-ti Tomah*, Vol. III, ed. Evgenij Mihajlovič Žukov (Moskwa: Akademiâ nauk SSSR, 1957), 96.

⁹ Ibidem.

zwana *Wendidad*^[10]. Następnie w okresie do podboju Persji przez Arabów w VII w. n.e. doszło do znacznego podwyższenia poziomu kultury prawnej, głównie dzięki działalności szeregu szkół prawniczych^[11], przy czym prawo karne zachowało swój wymiar religijny, stając się – co warto podkreślić – prawem wspólnoty zaratusztriańskiej obowiązującym wszystkich obywateli^[12]. Już u schyłku tego okresu powstało fundamentalne źródło prawa cywilnego i procesowego, zwane jako *Mādayān ī hazār dādestān* (Księga tysiąca orzeczeń). Dzieło to nie miało charakteru kodyfikacji, lecz stanowiło świecką kompilację zarówno orzeczeń sądowych, jak i tekstów praktycznych, napisana językiem prawniczym bez zbędnych wyjaśnień, co wskazuje, iż przekaz kierowany jest do prawników^[13]. Niestety w zachowanych do dnia dzisiejszego fragmentach dominują teksty o tematyce cywilistycznej i procesowej, przez co brak jest podstaw do tworzenia hipotez, że poza zakresem norm religijnych powstał świecki zbiór norm prawnokarnych^[14].

Podkreślony powyżej ścisły związek państwa i religii powodował, że podstawowym źródłem prawa karnego było pięć ksiąg *Awesty*^[15] wyniesionej do roli najważniejszego źródła prawa^[16], jednakże z uwagi na rozwój stosunków społecznych wiele zawartych tam norm (z wyłączeniem jednak tych o charakterze rytualnym) straciło swą aktualność w czasach Sasanidów, wobec czego znaczące miejsce w hierarchii zaczęto przypisywać konsensowi uczonych^[17].

¹⁰ Fariba Sharifian, „A Comparative Study of the Crimes Leading to the Death Penalty in the Quran, Zoroastrian Legal Sources, and the Penal Code of the Islamic Republic of Iran” *Religious Inquires*, 17 (2020): 67; Nazwa *Wendidad* może być przetłumaczona jako „Prawo przeciw demonom”, należy jednak pamiętać, iż istniejące polskie przekłady *Awesty* zostały poddane krytyce. Por. Kinga Paraskiewicz, „Thus Does Not Speak Zarathustra: On Polish Translation of the Avesta” *Rocznik Orientalistyczny/Yearbook of Oriental Studies*, nr 2 (2014): 125-136.

¹¹ Macuch, „Law in Pre - Modern Zoroastrianism”, 296.

¹² Janos Jany, „Criminal Justice in Sasanian Persia” *Iranica Antiqua*, (2007): 349.

¹³ Maria Macuch, s.v. „Mādayān ī hazār dādestān”, [w:] *Encyclopaedia Iranica*. <http://www.iranicaonline.org/articles/madayan-i-hazar-dadestan>. [dostęp: 11.06.2021]. Pośród zachowanych fragmentów dominują teksty odnoszące się do prawa cywilnego oraz procesowego. Na uwagę zasługuje recepcja pewnych rozwiązań procesowych wprost z prawa rzymskiego.

¹⁴ Jany, „Criminal Justice”, 350.

¹⁵ Do czasów współczesnych zachowała się jedna księga: *Wendidad*.

¹⁶ Janos Jany, „The Four Sources of Law in Zoroastrian and Islamic Jurisprudence” *Islamic Law & Society*, nr 12 (2005): 295.

¹⁷ *Ibidem*, 295.

Ówczesny system prawa karnego oparty był już na instytucji winy jako podstawy odpowiedzialności, wykluczając odpowiedzialność obiektywną nawet za najcięższe przestępstwa o charakterze religijnym^[18]. Co istotne, w zachowanych źródłach przestępstwa nie są klasyfikowane z uwagi na przedmiot ochrony, jak w nowoczesnym prawie karnym (np. przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu), lecz przez pryzmat rodzaju kar, np. kary cielesne pogrupowane według surowości bądź grzywny według ich wielkości^[19]. Podobnie jak w innych ówczesnych systemach prawa karnego istniała co do zasady możliwość wykupienia się od odpowiedzialności za przestępstwo lub uzyskania wybaczenia, co wiązało się z pokutą bądź przyjęciem religii zaratusztriańskiej. Powyższe nie dotyczyło oczywiście czynów godzących w podstawy państwa lub wierzeń religijnych^[20]. Do tych najcięższych przestępstw zaliczano między innymi: naruszanie prywatności władcy, zbliżanie się do jego konkubin, zasiadanie na tronie, namawianie do zmiany religii przez osobę innego wyznania, utrzymywanie intymnych kontaktów z kobietą w czasie miesiączki bądź brzemienną (ze szkodą dla płodu), zaprzeczenie rodzicielstwa przez dziecko, wylanie wody na miesiączkującą kobietę, niewykonanie testamentu ojca, który przekazał spadek na cele charytatywne, bądź nawet skutkujące śmiercią nakarmienia psa gorącym jedzeniem^[21]. Z dzisiejszej perspektywy kryminalna bezprawność większości tych zachowań wydaje się wysoce kontrowersyjna, jednakże taki katalog determinowały po pierwsze założenia państwowej religii, po drugie zaś pasterski charakter społeczeństwa.

W stosunku do pozostałych czynów istniała możliwość wykupienia się od odpowiedzialności karnej przez sprawcę bądź zastosowania instytucji przebaczenia przestępcy, przy czym wiązało się to z koniecznością odbycia pokuty. Wynikało to z faktu, że – jak powyżej wskazano – identyfikowanym elementem przestępstwa była wina, której odkupienie (w szczególności przewidzianych warunkach) możliwe było wyłącznie w oparciu o zasady panującej religii^[22].

¹⁸ Abdurahim Gafforovič Khalikov, „Zoroastrijskoe pravo i problema klassifikacii prestuplenij” *Probely v rossijskom zakonodatel’stve*, nr 6 (2013): 53. Na podobne przykłady wskazuje Jany, „Criminal Justice”, 372.

¹⁹ Jany, „Criminal Justice”, 363.

²⁰ Abdurahim Gafforovič Khalikov, *Pravovaâ sistema zoroastrizma* (Dušanbe: 2004), 292-293. Na podobny katalog przestępstw wskazuje Sharifian, „Comparative study”, 67.

²¹ Ibidem.

²² Khalikov, *Pravovaâ sistema zoroastrizma*, 305.

Co istotne, ówczesna praktyka dzieliła przestępstwa na umyślne i nieumyślne, operując pojęciami umyślności (*bodozed*, *bodowarst*) oraz lekko-myślności (*kddozed*), przy czym – poza wyjątkami – nie miało to istotnego wpływu na wymiar sankcji^[23]. Wydaje się, że rozróżnienie to było oparte na zasadach religijnych, albowiem „czyn, który popełnia się nieumyślnie (bez wiedzy), jest małym czynem, a grzech, który popełnia się umyślnie, staje się grzechem ciężkim”^[24]. Podobnie rozróżniano przestępstwa dokonane i niedokonane, w ramach których wyodrębniano usiłowanie oraz przygotowanie. Podział ten miał znaczenie praktyczne, gdyż powyższe formy zachowań, włącznie z przygotowaniem podlegały karze wprost proporcjonalnej do ilości wypełnionych elementów czynu (np. powstanie z zamiarem uderzenia, podejście do pokrzywdzonego, wreszcie samo uderzenie, końcowo zaś jego skutki)^[25]. Z zachowanych przekazów wynika również, że ówczesna nauka знаła formę zjawiskową współsprawstwa, aczkolwiek obejmowała ona również te zachowania, które dziś uważamy za pomocnictwo.^[26]

Ówczesna gradacja przestępstw nakazywała na pierwszym miejscu wymienić przestępstwa przeciw religii, która była uznawana za spoiwo społeczeństwa. Surowo więc traktowano wszelkie akty apostazji oraz naruszanie zakazów religijnych (homoseksualizm, zakopanie ciała w ziemi lub – co gorsza – jego niewykopanie w odpowiednim czasie)^[27]. Na tym samym poziomie klasyfikowano czyny przeciwko władcy i jego rodzinie oraz majątkowi. Dopiero w dalszej kolejności wymienia się przestępstwa

²³ Maria Macuch, „On the Treatment of Animals in Zoroastrian Law”, [w:] *Silk Road Studies*, t. VIII, *Iranica Selecta: Studies in honour of Professor Wojciech Skalmowski on the occasion of his seventieth birthday*, red. Alois Van Tongerloo (Turnhout: Brepols, 2003), 180-181.

²⁴ Khalikov, *Pravovaâ sistema zoroastrizma*, 53.

²⁵ Firdavs Il'homovič Akilov, *Ugolovnoe pravo Islamskoj Respubliki Iran: stanovlenie, osnovnye instituty i tendencii razvitiâ* (Moskwa: 2010), 20. Na podobny podział wskazuje Macuch, „Law in Pre – Modern Zoroastrianism”, 295.

²⁶ Awesta przewiduje jednakową karę jak za umyślne zabójstwo dla kobiety, jej partnera (obcego) oraz znachorki którzy doprowadzają co przerwania ciąży. Khalikov, „Zoroastrijskoe pravo”. Przykład ten powołuje Albert Olmstead, zauważając jego ścisły związek z regulacjami zawartymi w Kodeksie Hammurabiego – Albert T. Olmstead, *Dzieje Imperium Perskiego* (Warszawa: PIW, 1974), 138.

²⁷ Jedną z fundamentalnych zasad religijnych jest utrzymywanie „nieczystych” zwłok ludzkich z dala od świętej ziemi oraz – tym bardziej – ognia. Ówczesnie zmarłych pozostawiano w tzw. wieżach milczenia, obecnie zaś ciała składa się w betonowych grobach.

przeciwno życiu człowieka, i to od momentu poczęcia^[28]. Jeszcze w dalszej kolejności starożytne prawo karne chroniło zdrowie człowieka, przy czym wymiar sankcji karnej zależał od tego, czy doszło do upływu krwi, czy też do złamania kości albo też – jeszcze dalej – do pozbawienia człowieka możliwości wykonywania zawodu.

W zakresie samych sankcji, identyfikowanych jako „nic innego poza cierpieniem który wynika z samego przestępstwa”^[29], poza oczywiście funkcjonującą karą śmierci, chłostą, grzywną oraz – co istotne – pozbawieniem wolności funkcjonowały kary prac przymusowych oraz pozbawienia prawa wykonywania oznaczonej działalności (np. praktyki lekarskiej)^[30]. Celem kary było uchronienie sprawcy przez potępieniem w dniu Sądu Ostatecznego, albowiem uczynek, za który sprawca został ukarany na Ziemi, nie liczył się podczas osądu jego duszy, najsurowsze zaś męki piekielne czekały sprawców, którzy zataili swe grzechy^[31]. Dominującą karą (do 90 % przewidzianych) była chłosta wykonywana poprzez uderzenia plecionym biczem i kijem. Przykładowo przestępstwa przeciwko zdrowiu były karane (w zależności od stadium – usiłowanie, dokonanie oraz ze względu na skutek) od 5 uderzeń biczem i 5 kijem do 200 uderzeń biczem i 200 kijem. Podobna gradacja obowiązywała w stosunku do przestępstw na szkodę psów, które w pasterskich społecznościach otaczane były szczególną ochroną. W takiej sytuacji kara wynosiła od kary 70 uderzeń biczem i kijem w przypadku psa bezpańskiego do kary 200 uderzeń w przypadku psa pasterskiego^[32]. Surowość niektórych sankcji, sięgających nawet 1400 uderzeń kijem, skłania część badaczy do przyjęcia hipotezy, że celem takiego określenia sankcji było przede wszystkim podkreślenie wagi czynu sprawcy lub przyjęcie odpowiedniego ekwiwalentu w pieniądzu, sama zaś kara w rzeczywistości była wykonywana w łagodniejszy sposób^[33].

Grzywna była orzekana zasadniczo jako alternatywa kary cielesnej, zaś jej stawki były również szczegółowo przewidziane, stanowiąc dochód państwa, świątyni bądź pokrzywdzonego – w zależności od stopnia

²⁸ Akilov, *Ugolovnoe pravo*, 23. W innych źródłach wskazuje się jednak, iż odpowiedzialność karna za uszkodzenie płodu rozpoczynała się po 4 miesiącach i 10 dniach od zapłodnienia. Por. Khurshida Abzalova, „Criminal Liability For Murder In The Avesta” *Review of Law Sciences*, nr 1 (2020): 213.

²⁹ Sharifian, „Comparative study”, 66.

³⁰ Akilov, *Ugolovnoe pravo*, 26.

³¹ Jany, „Criminal Justice in Sasanian Persia”, 350.

³² Khalikov, *Pravovaâ sistema zoroastrizma*, 360.

³³ Jany, „Criminal Justice in Sasanian Persia”, 356.

rozwoju państwowości i rodzaju przestępstwa. W zależności od ciężaru gatunkowego czynu jej wymiar wynosił nawet 60.000 dirhemów za zabicie wydry^[34], co w tamtych czasach było kwotą dostępną dla wyjątkowo wąskiego grona osób. W przypadku przywołanego powyżej przestępstwa wierzytelność, przysługująca w tym wypadku władzy duchownej, mogła być odpracowana, poprzez wykonanie oznaczonych szczegółowo prac (np. dostarczenia pewnej liczby drzewa), co wskazuje, że instytucja ta nosiła pewne cechy zastępczej kary grzywny funkcjonującej w naszym systemie prawa karnego^[35].

Istniejące źródła incydentalnie wskazują na stosowanie kary pozbawienia wolności; przykładowo w epoce Sasanidów skazany za apostazję nie podlegał od razu karze śmierci, lecz był więziony przez okres jednego roku, kiedy to odwiedzali go uczeni mędrcy „namawiając” do zmiany decyzji, która równała się z ułaskawieniem^[36]. Jej brak skutkowało wykonaniem kary śmierci, co potwierdza ogólne przekonanie, że historycznie rzecz ujmując więzienia były co do zasady miejscem oczekiwania na karę. Jednakże pewne przestępstwa przeciwko religii były zagrożone karą o charakterze ograniczenia wolności, polegającą na dożywotnim zakazie zbliżania się sprawcy na trzydzieści kroków do ognia, wody oraz prawowitych wyznawców wiary^[37].

Katalog kar zamykała kara śmierci, wykonywana na wiele, zazwyczaj brutalnych sposobów od ścięcia i zdzierania skóry z człowieka^[38], aż do bicia, miażdżenia jak również przecięcia skazanego dwoma ostrymi kamieniami^[39]. Liczba czynów za które groziła kara śmierci jest dość znaczna, jednakże możliwość wykupienia się od większości z nich, a następnie nawet odpracowania grzywny w pewien sposób łagodziła surowość pierwotnych sankcji. Zaznaczenia wymaga, że w przypadku najcięższego rodzaju przestępstwa, określanego przez pryzmat kary jako *margarzdn*, a popełnionego

³⁴ Khalikov, *Pravovaâ sistema zoroastrizma*, 361. W tym czasie roczny żołąd konnego wojownika wynosił do 10 tys. dirhemów, za: *Historia Iranu*, 259.

³⁵ Awesta, *Wendidad*, Fangraf 14 strofy 1-7.

³⁶ Jany, „Criminal Justice in Sasanian Persia”, 360. Według autora chrześcijańscy męczennicy byli poddawani takiej izolacji, którą połączono z szeregiem wymyślnych tortur nakierowanych na jak najszybsze złamanie więźnia.

³⁷ Khalikov, *Pravovaâ sistema zoroastrizma* 363.

³⁸ Ibidem, 366.

³⁹ Sharifian, „Comparative study”, 66.

na szkodę innej osoby, to pokrzywdzony bądź jego rodzina mieli prawo do symbolicznej zemsty poprzez wykonanie kary^[40].

Końcowo należy zwrócić uwagę na pewien aspekt procesowy, a mianowicie dość szerokie funkcjonowanie w przedislamskim prawie ordaliów jako instytucji prawa dowodowego w sytuacji, gdy brak typowych środków dowodowych jak dokument czy też świadkowie uniemożliwiał wykazanie danej okoliczności. W takiej sytuacji możliwe było zwrócenie się do boskiej opatrności i poddanie się próbie wody, ognia lub żelaza z założeniem, że osoba niewinna oraz czysta zostanie uchroniona dzięki interwencji sił nadprzyrodzonych^[41].

Oparte na ścisłych zasadach religii zaratusztriańskiej prawo karne obowiązywało do VII w., kiedy to na skutek podbojów arabskich doszło do upadku imperium sasanidzkiego. Przyjęcie islamu, początkowo jako religii elit, spowodowało powolne wypieranie zoroastryzmu, zaś tradycyjne sądownictwo utrzymało swą jurysdykcję wyłącznie w zakresie spraw rodzinnych i spadkowych^[42]. W przypadku najpoważniejszych przestępstw na gruncie prawa karnego dotyczyło to tych godzących w specyficzne podstawy „starej” wiary, takich jak wystawienie zwłok na deszczu (kontakt z wodą), ich zakopanie (kontakt z ziemią) czy też oblanie wodą miesiączkującej kobiety. Jednakże zasadnicza aksjologia systemu prawnego nie uległa zmianie – nadal podstawowym jego źródłem były prace o charakterze religijnym zaś najpoważniejsze czyny były wciąż występkami przeciwko zasadom wiary, takimi jak próba samobójcza, apostazja, cudzołóstwo, prostytutcja, przywłaszczenie majątku sieroty czy też niewykonanie ostatniej woli ojca.^[43]

Jak powyżej wykazano, oparty na zasadach religijnych system prawa karnego Presji epoki sasanidzkiej stanowił interesujący i mało zbadany etap w rozwoju prawa karnego. Jego poznanie umożliwia łatwiejsze zrozumienie wielu instytucji prawa karnego islamu, choć do dnia dzisiejszego nie ma w nauce jednolitego stanowiska odnośnie istotności wpływu omawianych rozwiązań na późniejszą naukę prawa karnego.

⁴⁰ Jany, „Criminal Justice in Sasanian Persia”, 375.

⁴¹ Khalikov, *Pravovaâ sistema zoroastrizma*, 380.

⁴² Macuch, „Law in Pre - Modern Zoroastrianism”, 297.

⁴³ Sharifian, „Comparative study”, 75-79.

Bibliografia

- Abzalova Khurshida, „Criminal Liability For Murder In The Avesta” *Review of Law Sciences*, nr 1 (2020): 211-213.
- Akilov Firdavs Il’homovič, *Ugolovnoe pravo Islamskoj Respubliki Iran: stanovlenie, osnovnye instituty i tendencii razvitiâ*. Moskva: 2010.
- Historia Iranu*, red. Anna Krasnowolska. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 2010.
- Jany Janos, „Criminal Justice in Sasanian Persia” *Iranica Antiqua*, (2007): 342-356.
- Jany Janos, „The Four Sources of Law in Zoroastrian and Islamic Jurisprudence” *Islamic Law & Society*, nr 12 (2005): 291-298.
- Khalikov Abdurahim Gafforovič, „Zoroastrijskoe pravo i problema klassifikacii prestuplenij” *Probely v rossijskom zakonodatel’stve*, nr 6(2013): 51-58.
- Khalikov Abdurahim Gafforovič, *Pravovaâ sistema zoroastrizma*. Dušanbe: 2004
- Macuch Maria, „Law in Pre – Modern Zoroastrianism”, [w:] *The Wiley Blackwell Companion to Zoroastrianism*. 290-298. Oxford: Willey, 2015.
- Macuch Maria, „On the Treatment of Animals in Zoroastrian Law”, [in:] *Silk Road Studies*, t. VIII, *Iranica Selecta: Studies in honour of Professor Wojciech Skalmowski on the occasion of his seventieth birthday*, red. Alois Van Tongerlo. Tumhout: Brrepolis, 2003.
- Olmstead Albert T., *Dzieje Imperium Perskiego*. Warszawa: PIW, 1974.
- Paraskiewicz Kinga, „Thus Does Not Speak Zarathustra: On Polish Translation of the Avesta” *Rocznik Orientalistyczny/Yearbook of Oriental Studies*, nr 2 (2014): 125-136.
- Safari Meysam, „Contractual Structures and Payoff Patterns of Sukuk Securities” *International Journal of Banking and Finance*, nr 2 (2013): 65-74.
- Sharifian Fariba, „A Comparative Study of the Crimes Leading to the Death Penalty in the Quran, Zoroastrian Legal Sources, and the Penal Code of the Islamic Republic of Iran” *Religious Inquires*, 17 (2020): 60-72.
- Vsemirnaâ Istorîâ v 10-ti Tomah*, Vol. III, ed. Evgenij Mihajlovič Žukov. Moskva: Akademiâ nauk SSSR, 1957.

